

БЕЛГИЛИ ХУҚЫҚТАН АЙЫРЫҰ ЖАЗАСЫ МАЗМУНЫ ХӘМ ОНЫҢ ОРЫНЛАНЫҰЫ

Калбаева Эльдора Узақбаевна

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Юридика факультети 3-басқыш студенти

E-mail: eldorakalbaeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15503305>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-May 2025 yil

Ma'qullandi: 10-May 2025 yil

Nashr qilindi: 15-May 2025 yil

KEY WORDS

реформа, жынаят процессуал
нызамшылығы, халықаралық
стандартлар, жазаны
ауырластырыушы жағдайлар,
айыпланыушының
материаллық жағдайы.

ABSTRACT

Мақалада Өзбекстан Республикасы Жынаят
нызамына мууапық, жынаят ислеуде айыплы деп
табылған шахсларға қарата жаза тауынлауда
қолланылатуғын жазаны ауырластырыушы
жағдайлар түсиниги, хуқықый мазмуны, түрлери
хәм олардың әхмийети ҳаққында сөз жүритилген.
Сондай-ақ, автор жазаны ауырластырыушы
жағдайлардың жынаятшының шахсы хәм
исленген жынаяттың өзгешелигине тәсири
анализленген хәм шет ел мәмлекетлери
тәжирийбеси менен салыстырылған.

Өзбекстан Республикасында әмелге асырылып атырған хуқықый реформалар,
жынаятшылыққа қарсы гүресий хәм жаза системасын либералластырыу бағдарында
әхмийетли ислер әмелге асырылмақта. Әсиресе, пуқаралардың хуқықлары хәм
еркинликлерин тәмийинлеу, әдил судлауды енгизий хәм жынаятшылыққа қарсы
гүресийде нәтийжели хуқықый механизмлерди жаратыу мәмлекетлик сиясаттың
тийкарғы бағдарларынан бири болып есапланады. Бул бойынша, Өзбекстан
Республикасы Президенти тәрәпинен қабыл етилген бир қатар әхмийетли пәрман хәм
қарарлар жынаят-хуқық системасын түп-тийкарынан реформалауға хызмет етпекте.

Мысалы, 2022-жыл 28-январ күни қабыл етилген “2022—2026-жылларға
бағдарланған жаңа Өзбекстанның раўажланыу стратегиясы ҳаққында”ғы 60-санлы
Президент пәрманының 14-мақсетинде де жынаят, жынаят-процессуал хәм жынаят
орынлау нызамшылығын жетилистирий сиясатын избе-из дауам еттирий, жинайый
жазалар хәм оларды орынлау системасына инсаныйлық принципин кең енгизий
белгилеп қойылған [1].

Соның менен бирге, 2018-жыл 14-май күни қабыл етилген “Жынаят хәм жынаят-
процессуал нызамшылығы системасын түптен жетилистирий илажлары ҳаққында”ғы
3723-санлы Президент қарарына көре, концепцияның 2.3-бәнтинде жазалар
системасы хәм оларды белгилеу механизмлерин қайтадан көрип шығыу, ески хәм де
заманагөй талапларға жууап бермейтуғын жазалар формасы хәм түрлерин шығарып
таслау ўазыйпасы белгиленген [2].

Бул қарарлар жынаят-хуқықый системасын түп-тийкарынан жаңалауда үлкен
әхмийетке ийе болды. Себеби, олар арқалы тек ғана әмелдеги жазалар системасын
жетилистирий емес, ал оны халықаралық стандартларға масластырыу бойынша бир

қатар нәтижелерге ерисилди. Әсиресе, жазалаўдың мақсети тек репрессив илаж сыпатында емес, ал шахсты дүзетиўге, оны жәмийетке пайдалы тәризде қайтарыўға қаратылған унамлы шаралардың бири сыпатында қаралмақта.

Жынаят ислеген шахсларға жаза тайынлауда хаттеки, ауырластырыуша жағдайлар да Озбекстан Республикасы Жынаят кодексинде инсанийый, адиллик ппринциплерин коллаган халда белгиленеди.

Жазаны ауырластырыўшы жағдайлар жынаят қурамы белгилерине кирмейтуғын, жынаяттың объектив хәм субъектив жағдайларын сыпатлаўшы хәм де суд тәрепинен санкция шеңберинде ауырырақ жаза белгилеўде есапқа алынатуғын жағдайлар болып табылады.

Ауырластырыўшы жағдайлар еки топарға бөлинеди:

Бириншиси, Жинаят кодекси улыўма бөлими 56-статьясында келтирилген, барлық жынаятлар ушын қолланылыўы мүмкин болған ауырластырыўшы жағдайлар;

Екиншиси, Жинаят кодекси арнаўлы бөлиминде тийисли статьяда нәзерде тутылған оның структуралық бөлеги болған ауырластырыўшы жағдайлар.

С.В.Бародинниң пикирине қарағанда улыўма бөлимде көрсетилген ауырластырыўшы жағдайлар Арнаўлы бөлимниң бөлек статьяларында анықластырылады [3].

Бул жағдай принципал көз қарастан надурис болмайды. Мысалы, ЖКның 97-статьясында пәс нийетлер ретинде л) бийзарылық әқыбетинде; м) диний ериўлер нийетинде; н) адам ағзаларын кесип алып, басқа биреўге көшириў (трансплантат) ямаса өликтің бөлимлеринен пайдаланыў мақсетинде; о) басқа қандайда бир жынаятты жасырыў ямаса оның ислениўин аңсатластырыў мақсетинде адам өлтириў нәзерде тутылған. Сол тийкарда, С.В.Бародин “жынаят квалификациясына тәсир етиўши жағдайлар бөлек нәтижени әмелде қолланылғанда Жынаят кодекси 56-статьясында нәзерде тутылған ауырластырыўшы жағдайларды әйне бул статьяда тийкарланып жаза белгилеўде инабатқа алыўды киргизбейди.

Усы мәселеге қарата юридика пәнлери докторы профессор М.Х. Рустамбоев төмендегише пикирди айтып өткен: “Жеңиллестириўши хәм ауырластырыўшы жағдайларды нәзерде тутатуғын жынаят улыўма ғәрезсиз қурамға ийе болып, хәр қайсы сондай жағдай жынаяттың объектін, объектив тәрепин ямаса субъектин аңлатыўшы белгилерди ауыр өзгертип жибереді” [4, 123].

Өзбекстан Республикасы Жынаят кодексиниң 56-статьясында жазаны ауырластырыўшы жағдайлар анық көрсетилген болып, олар жынаяттың қәўипилик дәрежесин баҳалаўда әҳмийетли өлшем болып хызмет етеди.

Өзбекстан Республикасы Жынаят кодексиниң 56-статьясына мууапык, төмендеги жағдайларда жынаят ислеў жазаны ауырластырыўшы жағдайлар деп табылады:

- хәмиледарлығы айыпкерге белгили болған хаялға қарата;
- жас бала, кексе яки әззи жағдайдағы шахсқа қарата;
- хизмет ўазыйпасын яки пуқаралық миннетин орынлаўы мүнәсибети менен шахсқа яки оның жақын туўисқанларына қарата;
- айыпланыўшыға материаллық жақтан, хызмет жағынан ямаса басқа тәрептен ғәрезли болған шахсқа қарата;
- оғада аяўсызлық пенен;

- көпшилик ушин қәўипли болған усылда;
- жас бала ямаса руўхый ҳалатының бузылыўы айыпкерге белгили болған шахстан пайдаланған ҳалда;
- жинаят нәтийжесинде аўыр ақибетлер келип шиққанлығы;
- улуўма апачылық шараятынан пайдаланған ҳалда ямаса айрықша жағдай ўақтында ямаса ғалабалық тәртипсизликлер процесинде;
- ғәрезли яки басқа да пәс нийетлерде;
- расалық ямаса миллий душпанлық ямаса әдаўат тийкарында;
- бир топар шахслар тәрәпинен алдын ала тил бириктирип яки шөлкемлескен топар яки жынайый бирлеспе тәрәпинен;
- алдын да қастан жынаят ислеген шахстың тәкиарый ямаса қастан жаңа жынаят ислеўи;
- мәслик жағдайында ямаса наркотик қураллар, олардың аналоглары, психотроп ямаса адамның ақылына тәсир йетиўши басқа дәрилик затлар тәсиринде жинаят ислеў [5].

Жазаны аўырластырыўшы жағдайлардың дизими қатаң болып басқа жағдайларды аўырластырыўшы жағдай деп табыў мүмкин емес. Бул бойынша Өзбекстан Республикасы Жоқары Суд Пленумының “Суд тәрәпинен жынаят ушын жаза белгилеў әмелияты ҳаққында”ғы 1-сан қарарының 8-бәндинде де атап өтилген. Өзбекстан Республикасы Жынаят кодексиниң 56-статьясының 2-бөлегинен келип шығып аўырластырыўшы жағдайлардың айрықша қәсийетлерин көрип шығыўымыз мүмкин.

Айыпкерге әдалатлы жаза тайынлаўда аўырластырыўшы жағдайларды дурыс колланыу жүдә әҳмийетли, себеби егер жаза әдалат принципине тийкарланбаса, оның тәрбиялық тәсири де, жынаятлардың алдын алыў функциясы да толық әмелге аспайды. Бундай жағдайда тек ғана судланған шахс емес, ал оның шаңарағы ҳәм жәмийеттиң өзи де унамсыз ақыбетлерге дус келиўи мүмкин. Соның ушын жаза тайынлаў процесинде шахстың ислеген жынаятын дурыс квалификациялаў да айрықша орынға ийе.

Солай етип, жазаны инсаныйлық принципине тийкарланып тайынлаўдан тысқары, оны белгилеўде жынаят исленген жағдайлар ҳәм айыпланыўшының жеке өзгешеликлерине де айрықша итибар қаратылыўы лазым. Себеби ҳәр бир жаза индивидуал түрде, әйне жынаяттың аўырлығы ҳәм оны ислеген шахстың кимлигине қарап белгиленеди. Әне соль себебли жазаны белгилеўде жеңиллестириўши ҳәм аўырластырыўшы жағдайларды есапқа алыў әдил судлаў процесиниң ажыралмас бөлеги болып есапланады.

Жаза белгилеўде суд жынаят ислеўде айыпланып атырған шахстың жынаят ислеў ўақтындағы минез-қулқына емес, бәлки, жынаят ислеўден алдыңғы ҳәм жынаят ислегеннен кейинги минез-қулқын да есапқа алады.

Илимпаз Е.Х.Норботаевтың пикирине қарағанда, жәмийетлик қәуиплилик дәрежеси бир-бирине жақын болған жынаятлар ушын бирдей жазаны нызамда белгилениўи жазаның әдалатлылығын тәмийинлейди. Буны жынаят нызамындағы салыстырмалы арнаўлы бир санкцияларды мүмкиншилиги барынша кемейтиў, тийкарланып абсолют санкцияларды көбейтиў, жеңиллестириўши ҳәм

аўырластырыўшы жағдайлардан ўаз кешиў кереклигин усыныс етеди [6].

Бизиң пикиримизше, Е.Х.Норботоев пуқаралардың нызам алдындағы теңлиги дегенде жазаның алдында теңлигин түсинеди. Бизиңше, нызам алдындағы теңлиги дегенде жынаят ушын жынайый жуўапкершиликтиң ҳәм жазаның анықлығы түсиниледи.

Дүняның түрли мәмлекетлериниң жынаят нызамшылығында аўырластырыўшы жағдайлар ғәрезсиз дизим ретинде жынаят кодексиниң улыўма қағыйдаларында ямаса статя диспозициясының структуралық бөлеги ретинде нәзерде тутылыўы мүмкин.

Мысалы, Швецария Жынаят кодексине нәзер салатуғын болсақ, бул кодексте жазаны жеңиллестириўшы жағдайлар арнаўлы бир статяға жыйналған (64-статясы) лекин жазаны аўырластырыўшы жағдайлар ушын арнаўлы норма жоқ, жазаны аўырластырыўшы жағдайлар ҳаққында тек бир орында гәп барады. Яғный, нызамсыз түрде еркинен айырыў жынаяттында егер шахс жәбирлениўшин азат етиў ушын төлеў талап қилса, жәбирлениўшиге аяўсыз мүнәсебетте болса, тутқынға алыў мүддети он күннен артық даўам етсе ямаса жәбирлениўшиниң денсаўлығына аўыр зыян жеткерилген болса (184- статясы) аўыр жағдай деп қаралады.

Норвегия жынаят кодексинде болса жазаны жеңиллестириўшы жағдайлардың дизими жынаят кодексиниң 56-статясында берилген бирақ, аўырластырыўшы жағдайлардың қатаң дизими кодексте арнаўлы нормада берилмеген, бул жағдайларды инабатқа алыў ўәкиллиги тек судқа берилген ҳәм де Жынаят кодексиниң арнаўлы бөлеги статяларында бөлек етип егер аўырластырыўшы болса, қанша жаза белгилеў кереклиги анық көрсетилген. Мысал ушын, Норвегия жынаят кодексиниң 85-статясына көре: “Шет мәмлекетлер ортасындағы урыс ўақтында ҳәкимияттың бийтәреплиги ҳаққындағы буйрығын бузған ямаса оған үлес қосқан шахс жәрийма ямаса 4 жылға шекем еркинен айырыў формасында жазаланады. Әсиресе аўырластырыўшы жағдайларда 4 жылға шекем еркинен айырыў жазасы қолланылыўы мүмкин” делинген. Тағы бир мысал, 104-статясына көре: “Жеке әскерий шөлкемди дүзген ямаса оларда қатнасқан, бундай шөлкемге ағзаларды тартқан ямаса қоллап-қуўатлаған шахс 2 жылға шекем еркинен айырыў менен жазаланады. Егер шөлкем ямаса оның ағзалары қурал-жарақ яки партлайтуғын затлар резервине ийе болса, 18 жасқа толмаған ағзалар, әскерий ҳәрекетлер ушын 18 жасқа толмаған шахслардан пайдаланаа ямаса басқа аўырластырыўшы жағдайлар әмелдеги болса, 6 жылға шекем еркинен айырыў жазасы қолланылады [7].

Жоқарыдагилардан жуўмақ етип айтатуғын болсақ, жазаны аўырластырыўшы жағдайлар жынаят нызамында жазаны индивидуалластырыўда әҳмийетли орынды ийелейди. Себеби, олар жынаяттың қәўиплилик ҳәм жынаяшының жәмийетлик қәўиплилик дәрежесин, сондай-ақ, исленген нызамға қарсы ҳәрекеттиң ақыбетлерин есапқа алып, суд тәрепинен жазаның муғдары ҳәм түрин белгилеўде әҳмийетли фактор болып хызмет етеди. Аўырластырыўшы жағдайларды анық белгилеў ҳәм дурыс қолланыў жынаятларға қарсы гүресий нәтийжелилигин арттырыўға жәрдем береді.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1.2022-жыл 28-январдағы “2022—2026-жылларға бағдарланған жаңа Өзбекстанның

раўажланыў стратегиясы ҳаққында"ғы 60-санлы Президент пәрманы//lex.uz

2. Ўзбекистон Республикасы Президентиниң "Жынаят ҳәм жынаят-процессуал нызамшылығы системасын түптен жетилистириў илажлары ҳаққында"ғы ПҚ-3723 санлы қарары//lex.uz

3. Бородин С. В. Общая характеристика отягчающих обстоятельств умышленного убийства по Вьетнамскому законодательству. В КН: Совершенствование мер борьбы с преступностью и ее профилактика.-Т.: 1980.-С. 31.

4. Рустамбоев М.Х. Осуществление правосудия по уголовным делам судами независимого Узбекистана. –Т.: "Узбекистон". 1994 С. 123.

5. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси <https://www.lex.uz/acts/111453>

6. M.Usmonaliev, P.Bakunov.Jazo tayinlashda yengillashtiruvchi holatlarni hisobga olish. O'quv qo'llanma. T.: TDYU nashriyoti, 2006.-64 bet.

7. The penal code of Norway.// <https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2005-05-20-28>

INNOVATIVE
ACADEMY